

Kako sem končno postal pisatelj ali Henry Miller

Marjan
Rožanc

Za tega svojega usodovca sem prvič slišal iz ženskih ust. Že v Mariboru, sredi petdesetih let, ko sem prebival v bolniški sobi vajenskega doma v Strossmayerjevi ulici, je nekoč zvečer prineslo do vrat bolniško sestro z izdelano tedensko revijo, ki je bila — kot sem ugotovil le malo pozneje — nemški Stern. Ženska je zdaleč zavpila proti meni:

»Vi, ki toliko berete, ali ste že brali kdaj Henryja Millerja?« —

Dvignil sem se s postelje in stopil k nji. — »Tega pisatelja pa še res nisem bral,« sem rekel in radovedno pogledal v revijo na mestu, kjer je imela ženska vanjo zataknen kazalec in kjer je bil natisnjen roman v nadaljevanjih. »In žal ga tudi zdaj ne bom bral. Ne znam toliko nemško.«

»Joj, ko bi vi vedeli, kakšne svinjarije piše ta dedec,« je rekla sestra in kar malce počenila pod težo tega, kar mi je želela povedati. »Berem in ne vem, kaj naj storim, ali naj se smejem ali naj se zgražam. Res škoda, da ne znate nemško in da ne morete prebrati tega še vi.«

Naslonila se je na podboj v vratih, da je bilo videti, kot da je prihitela samo za trenutek, vendar si je kaj kmalu naravnala rob podboja med lopatice in se začela s hrbtom drgniti obenj. Še naprej se je sicer zgražala nad Millerjevimi svinjarijami in mi poskušala celo nekaj malega od tega prevesti, nekaj najbolj opolzkih stavkov, spravila pa se ni nikamor.

In to se je ponovilo tudi čez teden dni, ob naslednjem nadaljevanju v reviji Stern, ki jo je hodila — tako je rekla — kupovat v Gradec. Stala je tam ob podboju in se drgnila obenj, se malce zgražala in malce smejala in — nikamor ni šla.

Tedaj prav gotovo nisem bil tako obupan, kot sem si domišljal, da sem. In tudi še nisem vedel za Millerjevo dejavno ljubezen. Za resničen obup mi je bilo potrebno še veliko grenkihkušenj in bolesterne jasnovidnosti, na dejavno ljubezen pa sem moral čakati še dobrih deset let. Zanj sem zvedel

šele ob televizijskem intervjuju s Henryjem Millerjem, ko ga je eden iz gruče ameriških novinarjev vprašal, tedaj že mojega dobrega literarnega znanca, če lahko za konec oddaje svojo celotno življenjsko skušnjo strne samo v dve besedi. Henry Miller se je tedaj zarežal, kot se je režal že ves čas intervjuja, se počehljaj po goli lobanji in rekel:

»Sprejemanje in skrivnost.«

»Zakaj ravno to dvoje?«

»Zato, ker lahko človeku samo tak odnos do življenja in sveta omogoči dejavno ljubezen.«

Tedaj sem se spomnil bolniške sestre iz Maribora in zardel spričo svoje nekdanje naivnosti, pravzaprav spričo svoje nekdanje nadutosti . . . Če bi se namreč tisto z revijo Stern zgodilo zdaj, ta trenutek, bi jo potegnil na najbližjo posteljo in jo nabrisal, nič drugače, kot je to storil Miller v Rakovem povratniku s tisto sentimentalno in zmedeno nemško glasbenico Elso, storil celo medtem, ko je pisala svojemu ljubimcu. In če bi naslednji dan smrkala, naskrivaj kje na stopnišču ali pred mano, bi se mi sicer smilila, v bistvu pa mi vsega tega ne bi bilo veliko mar. Vsaka babnica je lahko tako pametna, bi rekel, da se ne pusti položiti kar vsakemu moškemu z velikim klincem, ki ga slučajno sreča. In to bi bila dejansko dejavna ljubezen, ne pa lažnivo ohranjanje iluzije o brezspolni moralnosti in čistosti sveta. Če je namreč res mogoče strniti življenje v dvoje, kot je dejal Henry Miller, v sprejemanje sveta takega, kakršen je, in v zaupno predanost skrivnosti, potem je vsak moški dolžan pokavsati vsako žensko, ki se mu nastavlja, ne glede na posledice. Kavs je pri tem sprejemanje, nepredvidljive posledice pa skrivnost.

Tako se je dogajalo z mano vedno, kadar koli se me je Miller samo dotaknil. Vsakič me je iztrgal iz nekakšne religiozne letargije, ki je spominjala na moralistični obup, in me presadil v sredo življenja, največkrat k pisalnemu stroju. In to prav z vsako svojo knjigo, s Kozorogovim povratnikom, s trilogijo Nexus, Serus, Plexus, s Črno pomladjo in s Knjigami mojega življenja . . . Presadil me ni samo v življenje, temveč tudi v nekoliko drugačno, dejavnejše, polnejše življenje.

Pri tem nobena od njegovih knjig ni bila močnejša od druge. Vse so delovale name enako spodbudno, saj so navsezadnje vse njegove knjige on sam, Henry Miller, on pa — tak, kakršen je — je bil vedno nalezljivo vitalen in sem ga kratko malo moral imeti rad. To je bil navsezadnje človek, ki je bolj kot kdor koli drug pogledal v praznino absurda, a je še vedno po nekakšni vitalistični zakonitosti ravnal tako, kot da je vse smiselno, ne da bi kdaj pomislil na samomor; to je bil tudi človek, ki je poznal in skušil čisto vse na tem svetu, ne da bi ga kdaj zapustili blažena nevednost in začudenost, pa tudi človek, ki se je pogreznil v najgloblje blato tega sveta, ne da bi prenehal biti nedolžen. Poleg tega je v najhujšem razočaranju in žalosti ohranjal smisel za humor, ob najhujši telesni izčrpanosti in lakoti pa mu je njegova moškost uporno in strumno stala pokonci. To je bil, skratka, človek čisto posebne sorte: zgubljeni in preobčutljivi, a obenem neuničljivi Henry Miller. In če sem kdaj poskušal to njegovo vsestransko in globoko

osebnost povzeti in označiti samo z dvema besedama, mi je najpogosteje prihajal na misel »žlahtni obup«. In plodni obup. Saj je bila že njegova zagrenjenost žlahtna zaradi tega, ker se je rojevala iz silne in nepresahljive ljubezni, plodna pa samo zato, ker je bila ljubezen sama.

Zgražanje nad njegovim pisanjem sem vedno jemal kot nekaj normalnega, človeškega, prav nič ozkosrčnega. Kako naj bi se ljudje nad tem njegovim pisanjem ne zgražali! Veliko sramotneje bi bilo, če bi to Millerjevo pisanje požirali, kot požirajo vsa druga, sem si mislil, v mislih pa sem imel čisto nekaj posebnega. Ta Millerjeva obsedenost s spolnostjo in žensko, pravzaprav s pičko, vsi ti njegovi koitusi zame nikdar niso bili slačenje telesa, temveč nekaj veliko hujšega — slačenje duše. To slačenje duše pa je trpljenje, ki ga težko prenašajo celo najodpornější ljudje, kakršen je Dostojevski, kako naj ga potem prenašajo preprosti smrtniki. Ljudje pač ne razgaljamo svojih duš, ker to presega naše moči; razgalimo lahko srce, kot je to zapisal Miller sam, nikakor pa ne duše . . . Žal je prav to nevhvaležno opravilo pisateljska dolžnost. In žal je prav spolnost tista, v kateri se duše slačijo do kraja. Celó najbolj obvladane ženske samo v telesni ljubezni odvržejo s sebe vse zadržke in terjajo od moškega, da naj jim poreče kar koli, da naj jih razgali do kraja in jim reče kurba. In tako do kraja slečena duša je samo še umrljivo telo, je smrt . . . To pa je seveda tisto, kar si ne moremo in si tudi ne smemo priznati. Tako nas najbolj malomeščanski ljudje s svojim zgražanjem branijo pred smrtjo ali nam vsaj zapirajo oči pred njo.

V vseh Millerjevih knjigah sem našel sam sebe, vendar bistveno drugače kot v drugih knjigah . . . V njegovih sem našel tisto, kar sem doživel in doživljal, obenem pa tudi tisto, kar dotlej nisem izživel. In prav neizživeto je bilo tisto, ki je Millerju dovoljevalo, da je počenjal z mano, kar je hotel.

To velja v prvi vrsti za mojo zavrto potepuško naravo. S svojo priklenjenostjo na konkreten kraj in konkretne ljudi, na Zeleno jamo in Zeleno-jamčane, se kot otrok nisem izživel v pustolovskih in potopisnih romanih, v Otoku skritih zakladov, v Salamonovih rudnikih in v popotovanjih Svena Hedina . . . In ta neizživeti otroški pohlep po svetu je v zrelih letih čedalje uporneje prihajal za mano, seveda v vse bolj sprevrženi obliki.

Vse bolj in bolj sem zavidal zgubljenim ljudem. Globoko so bili v mojem srcu zapisani že notranji emigranti, Boris Pasternak, Ivo Andrić in njima podobni, še globlje pa dejanski emigranti, apatriti in kozmopoliti, kakršna sta bila poljski virtuoz Arthur Rubinstein in srbski pisatelj Miloš Crnjanski. Prav posebno mesto v mojem srcu pa je veljalo ruskim plemičem in meščanom, ki so se odrekli domovini in so iz svojih začasnih prebivališč v Parizu, Londonu in Nici s svojimi izvirnimi usodami presenečali in osvajali svet, filozofa Nikolaj Berdjajev in Lev Šestov, pevec Fjodor Šaljapin, šahist Aljohin, slikarji Marc Chagall, Osip Zadkine in Vasilij Kandinski. To mesto je pripadalo tudi ruskim baletnikom, ki so naučili svet plesne umetnosti, Ani Pavlovi in Vaclavu Nižinskemu, čeprav sta mi bila najbližje najmlajša, še živeča, v katerih se je njuna rodbinska kri že razredčila, politika docela

umaknila umetnosti, spomin na domovino pa do kraja zbledel, Rudolf Nurejev in Mihail Barišnikov. Telesno izgorevanje teh dveh plesalcev na odru me je spominjalo na izzivanje samouničenja, na izzivanje zadnjega plamena, po katerem bosta zavladata popolnoma tema in mraz. Med te zavidanja vredne ljudi je sodila tudi ameriška zgubljen generacija, Gertrude Stein, Francis Scott Fitzgerald, Thomas Wolfe in Ernest Hemingway, ki bi s svojim vsiljivim svetovljanstvom kmalu zagrešil, da bi ti čudežni ljudje zgubili pečat zgublencev in da bi — kar bi bila neodpustljiva napaka — zasenčil drugo, pristnejšo in zanimivejšo generacijo kljukcev, Lavrencea Durella, Anaisa Nina in Henryja Millerja.

To seveda ni bila več želja po tujih krajih in po potepanju zaradi potepanja — v tem je bila tudi jeza in razočaranje nad tistim, kar me je zadržalo, da se v otroških letih nisem niti s knjigami podal na pustolovsko pot — jeza na mojo slepo ljubezen in še bolj slepo pripadnost, zavezanost rodnemu kraju in rojakom. Ta potepuška želja ni bila več želja po potepuštvu kot vandranju in uživanju v tujih krajih in ljudeh, temveč po potepuštvu kot resignaciji in dokončni odtujitvi. In še kot taka je bila spet zavrta, potlačena v potencialno razstrelivo, saj če vse doslej nisem bil sposoben emigrirati, pretrgati to rahlo popkovino, ki me veže na Ljubljano in na slovenski narod, pretrgati odločno in za zmerom, potem naj bi tudi zdaj rajši molčal in miroval. In nehal koketirati s tem potepuštvom, ki je le neprepričljiv nadomestek za moje resnične namene. Zakaj eno mi je bilo že dolgo jasno: samo ljudje z iluzijami imajo domovino. Ljudje brez iluzije smo brezdomci.

Henry Miller je bil tako resnicoljuben in zvest sam sebi, da je to svojo željo uresničil in odšel. Njegovo pariško življenje je bilo zanj edino življenje, ki ga je živel, in rodni Brooklyn je bil zanj samo mora, bled spomin na tisoče neuresničenih ljubezni in tisoče ponižanj . . . In zdaj me je z vsako svojo knjigo vabil za seboj, k moji in njegovi resnični usodi.

Najprej v Brooklyn. Res da še nikoli nisem bil tam, v tem mestu v mestu New York, in da sem imel o njem bolj površno predstavo, takšno pač, kakršno sem si ustvaril ob gledanju ameriških filmov in branju ameriških romanov . . . To je bil v prvi vrsti brooklynski most, železna konstrukcija čez široko reko, najbrž čez East River, potem ladijski doki in pristaniška skladišča s pristaniškimi težaki, ki stavkajo in se pobijajo med sabo, kot so v enem izmed filmov pobili Marlona Branda, in kot to nakazuje oni drugi Miller, dramatik, v drami Pogled z mostu . . . Potem nepregledno morje hiš v angleškem stilu z zunanjimi stopnišči, razdeljeno na italijansko, židovsko in kitajsko četrt, ki ima vsaka svoje obrtnike, vsaka svoj živilski trg in vsaka svoj poseben vonj. Vmes je nekaj gosto obljudenih, prav nič evropskih parkov, Parc Prospect in Fort Hamilton, po katerih so razpredene že od nekdaj asfaltirane poti in po katerih se obiskovalci kotalkajo in se vozijo na biciklih, nekateri pa sedijo na klopeh, se nastavljajo zimskemu soncu in čitajo knjige, kot je to počenjal Henry Miller. Tu nekje je bil tudi slavni Štirinajsti okraj, za katerega nisem vedel, zakaj je pravzaprav tako slaven, in

v njem ali nekje na njegovem robu gledališče Novelty in gledališče na Drigovi aveniji, kjer zvečer uprizarjajo vodvile in so balkoni za »črnice«, kot temu pravijo domačini, vedno nabito polni . . . In to je bilo vse, kar sem vedel o Brooklynu. Vendar za moje potepuške želje ni bilo prav nič potrebno, da bi moral biti tam in poznati ta prostor. Dovolj je bilo, da sem poznal določen čas v tem kraju in določene dogodke, denimo obdobje pred prvo svetovno vojno in komedije Macka Sennetta, ki so jih vrteli tedaj v takajšnjih kinematografih, pevca Carusa, maga Houdinija, Bostockovo živalsko predstavo, boksarski dvoboj za svetovnega prvaka med Jackom Dempseym in Georgesom Carpenterjem, Henryja Millerja in njegovo pajdašijo v Kserkovem društvu, prvo ameriško gledališko uprizoritev Charleyeve tetke in Broadway Theater, v katerem so uprizarjali najuspešnejše igre z Manhattna, brž ko so jih tam vzeli s programa . . . Ali ni to za prebivanje dovolj?

In navsezadnje, zakaj se ne bi preselil v Moskvo? Res, le zakaj ne, če je tam res mogoče živeti in doživljati mesto tako, kot ga doživljaš kot turist s hotelskega okna približno tako kot Boris Pasternak. Tam že na okenskih policah ne posedajo domači golobi, temveč vrane, zakaj to je že na prvi pogled res povsem drug, veliko bolj oddaljen svet, skratka, drug kontinent, v katerem je pozabljenje na domače kraje skoraj popolno. Vse tiste parole, ki so naložene na kamione ob kremeljskem zidu in čakajo tam od ene procesije do druge, tiste zlate črke na rdeči podlagi, se pravzaprav še najbolj prilegajo barvam na cerkvi Vasilija Blaženega, pozlati in opečnato rdeči, zakaj sedanji ruski komunizem in nekdanja ruska pravoslavna Cerkev sta pravzaprav eno, sta nepretrgani ruski nacionalizem, ki stopa zdaj za tem zdaj za drugim banderom. To pa je nacionalizem, kakršen je povsod po svetu, samo ne na Slovenskem. In tej veličastni procesiji se navsezadnje lahko celo pridružiš, sodeluješ v njej in si napolniš pljuča z metafizičnim zrakom, kot sodelujejo v njej Moskovčani in so zaradi tega tako neokusno ošabni. Lahko pa se temu odpoveš in rajši sedeš v mestni avtobus, saj so ceste zelo široke in avtobusi hitijo z veliko naglico od ene železniške postaje do druge, od enega trga do drugega, vsakega v drugačni barvi, od zelenega, kakršna so pročelja hiš na trgu Maksima Gorkega, do rdečega, rumenega, rjavega . . . Lahko torej sedeš v avtobus in se voziš od barve do barve, dokler te ne potegnejo z njega in te odpeljejo v Ljubljanko, kjer je bil nekdanji zapor in kjer se potem sprehajaš od zida do zida.

V poštev pride tudi Leningrad, kar seveda ni povsem isto. Tu je človek kar nehote spet pisatelj in hoče izkoristiti to enkratno priložnost, da se поблиže seznanj s Fjodorom Mihajlovičem Dostojevskim in njegovimi ljudmi, da nekaj njihovega skrivnostnega in očarljivega duha zgrabi tako rekoč v mesu, kjer je nastal, v medčloveških odnosih. To pa seveda ni preprosto. Na hladnih bregovih Neve, od koder me preganja mrzel veter z Baltika, na prostranih prospektih in v ogromnih zgradbah, kjer je človek slučajni pasant ali ujetnik med zidovi, si namreč kar ni mogoče predstavljati Dostojevskega in njegove obsedenosti z ljudmi. Saj je morebiti res

nujno, da je pisatelj tako močno obseden s človeškimi dušami prav tu, v Leningradu, kjer človek vstane iz močvirja ali pa se izvije iz megle, prikaže izza kakega težkega portala, ki se odpira kvečjemu enkrat na leto, vedno kot nekaj povsem nepričakovanega, vendar mi to spoznanje noče v glavo. Zdi se mi, da bi lahko Dostojevski napisal svoje romane samo v metroju, v podzemlju, kjer se kdaj pa kdaj nagnete v vagone veliko ljudi in dihajo drug drugemu v vratove, samo tu in nikjer drugje, čeprav metroja za njegovega življenja še ni bilo. Moja predstava o napetosti v salonu generala Jpančina, kjer sta se menda nekoč sestala tudi knez Miškin in Nastasja Filipovna, in leningrajska resničnost sta si v tolikšnem nasprotju, da ju kar ne morem uskladiti: preveč praznega in nenaseljenega prostora je med ljudmi.

Kadar se utrudim in kadar me prime domotožje, se ustavim na razgledni točki, na Strelki Vasiljevskega otoka, in se zagledam po Nevi, proti Petropavlovski trdnjavi. Tu je zanimivo in poučno. Kakšne nepregledne razdalje! In kakšne ogromne količine zahrbtne, grabežljive vode! In tu sem je še nedavno, tako rekoč včeraj ali predvčerajšnjim, ko je bila vsa bližnja in daljna okolica še neprehodno močvirje, priplul nasilnik Peter in si ogledal to ranljivo mesto, skozi katerega so se vtihotapljali v deželo bojeviti Švedi in po Nevi navzgor vdirali v srce Rusije. Ne da bi kaj dosti pomišljal, je sklenil, da bo na tem mestu zgradil ne samo trdnjavo, temveč tudi prestolnico. Ukazal je zbobnati iz Evrope najboljše gradbenike, iz notranjosti Rusije pa je prignal v to zamegljeno močvirje tisoče mužikov. Ti so začeli zabijati pilote, polagati kamen na kamen, zidati stavbo za stavbo in cepati od izčrpanosti in malarije, od nagajke in telesnih poškodb kot muhe. Tako so dobile vse te mogočne zgradbe svojo vrednost in pomen po številu mrtvih graditeljev: Petropavlovska trdnjava — dvajset tisoč, Izakijevski sabor — osem tisoč, Zimski dvorec in Dvorčeva ploščad — dvanajst tisoč, medtem ko o visokih kamnitih nabrežjih, ki so najbrž zahtevala največ mrtvih, ni podatkov in so zato brez pomena. In vendar zdaj, komaj dobrih dvesto let pozneje, ta prestolnica že leži pred mano, že nekoliko stara in častitljiva, bolj zgodovina kot sedanjost.

Kar nehote mi je vse bolj nelagodno pri duši. Z ostanki domotožja se spominjam Ljubljane, spominjam nesrečnega rodnega mesta, ki se mora širiti samo na plodno zemljo, ker mu ni mogoče, da bi se razširilo na močvirno ljubljansko Barje. In na Strelki Vasiljevskega otoka se počutim kot brez tiča. In moj občutek skopljenosti je toliko močnejši, kolikor bolj se grmadi nadme nebrzdana volja nekega drugega ljudstva, da bi pokavsalo ves svet. Od tega trenutka dalje sem razdražen na čisto poseben način in Leningrad doživljam tako rekoč spolno. Vse okrog mene in v meni se poslej dogaja v nekoliko neresničnem, zamaknjenem svetu: življenje ni več čisto v mojih rokah, temveč v rokah nekakšnega Dostojevskega, ki piše pač tako, kot se mu zljubi.

Spolna razdraženost me sploh več ne zapusti. Res pa je, da je ta razdraženost negativna in da sem telesno čedalje bolj skrknjen. Zaradi občutka

kastriranosti sem vse bolj prevzet od veličine in moči, ki me obdaja na vsakem koraku, in kolikor bolj sem prevzet, toliko bolj sem kastriran. In iz tega začaranega kroga se kar ne morem in ne morem iztrgati. Še naprej se navdušujem nad zgodovino, ki jo srečujem po mestu, navdušujem nad križarko Auroro, ki je zasidrana v nevskem rokavu tik ob hotelu Leningrad, v katerem prebivam, nad Marsovim poljem, nad Ploščadjo dekabristov in sploh nad vsemi zgradbami in spomeniki, ki so bili postavljeni v spomin na dogodke, ki so pretresli in še pretresajo svet. Obenem pa se zaskrbljeno sprašujem, ali bom, ko me bo prišlo na malo potrebo, sploh še našel in izbežal na dan svoj krmežljavi lulček. In za nameček še opažam, da se ta zgodovinska veličast pri mojih novih sodržavljanih, pri Rusih, izraža čisto drugače: v nekakšni nadutosti in v nekakšnem nedoumljivem redu. Te nadutosti in tega svojeglavega reda so zvrhano polni vsi ljudje, tudi natakarji, ki mi nikoli ne postrežejo s kosilom ali večerjo tam, kamor sedem, ampak tam, kjer so se dogovorili. Taka je celo točajka v hotelskem bifeju, katerega steklena vrata so vedno od znotraj zastavljena s stolom, ona pa za šankom kaj prešteva ali popisuje; lahko trkam na vrata, stojim tam in čakam kolikor hočem, žejen ali lačen, nikdar ne dvigne glave niti toliko, da bi me pogledala. To je samoumevna nadutost, ki ne trpi nikakršnih vprašanj in ki ni dolžna nikakršnih pojasnil.

Tu je tudi Boris. Ne Henryjev pariški prijatelj, temveč moj Boris, moj spremljevalec in zaščitnik, ki se je vzel od nekod v tem velikem mestu in me zdaj spremlja na vsakem koraku.

On je bil v zahodni Evropi in mu je bilo tam marsikaj všeč, o, marsikaj, zato ga zdaj tako neizmerno veseli, da lahko meni pokaže še prednosti in lepote Rusije. Carskoje selo? Ali sem že sploh videl lepše ohranjeno aristokratsko dediščino? Nekaj od tega gre vsekakor na račun Puškina, ki je bil največji ruski pesnik in ki je bil v tej graščini kadet, ampak v glavnem je bilo to dragoceno pohištvo iztrgano najprej ruski aristokraciji in potem nemškimi zavojevalcem zato, da je bilo slednjič predano ruskemu delovnemu človeku, pravemu dediču, ki zna bolj kot kdor koli ceniti svojo preteklost. In univerza? Ta ni samo ena največjih v Rusiji in v Evropi, ki je dala Dobro-ljubova, Hercena in Černiševskega, temveč je tudi univerza z najboljšimi možnostmi na svetu. Njen cilj ni meščanski liberalizem, ki razvija nekakšno poljubnost, temveč znanost, znanost in spet znanost, zato prihajajo s te univerze najboljši kemiki na svetu, najboljši fiziki, najboljši matematiki . . . In malo je takih galerij na svetu kakršen je Eremitaž. Tu so zbrane slike največjih mojstrov iz Evrope in Rusije, vendar v njej ne vlada zmeda, kakršna vlada po vseh drugih svetovnih galerijah, zakaj razlaga teh mojstrov je vendarle ena sama in nedvoumna. Poleg tega ima Eremitaž najpopolnejši sistem za ohranjanje slik, zakaj vsi razstavni prostori so vedno, pozimi in poleti, temperirani na isto in nespremenjeno toploto, kar je zadnji krik tehnike. Pokaže pa mi lahko tudi nekdanje zbirališče ruske dekadentne inteligence, kavarno Evropo, v kateri si je vzel življenje Sergej Jesenin. Ta kavarna je namreč tudi spomin na herojske dni blokade Leningrada v

drugi svetovni vojni, saj nikdar ni prišla v roke Nemcev, kar spet dokazuje, kako sta ruski človek in ruski vojak neomejno zvesta svoji veliki tradiciji.

Zvečer pa mi pri večerji v hotelski restavraciji pravi:

»Ali vas smem prositi za zavojček cigaret?«

Pisano ga pogledam in ga ne razumem.

»Zavojček cigaret,« ponovi. »Takle, kakršnega imate na mizi. Saj vas ne prosim zase, ampak za eno svojih prijateljic, ki je zvedela, da sem v vaši družbi...«

»Kaj morda niste Rus? zinem. »In ona, prijateljica, ali tudi ona ni Rusinja?«

Vendar se še isti hip zavem, da se čudim na vsa usta in sprašujem samo zaradi svoje lahkovernosti. Rajši mu torej dam zavojček cigaret. Kakor hitro pa ga odpravim in ostanem za restavracijsko mizo sam, dam duška svojemu razočaranju in moralnemu ogorčenju, obenem pa spregledam in vidim vse tisto, kar doslej sploh nisem opazal. Najprej gnečo Rusov, ki so se pred restavracijsko garderobo nagnetli okrog Fincev, ki so se pravkar pripeljali tu sem na večerni izlet: pulijo se tam za finske dežne plašče, srajce, najlonske nogavice... Trgajo se iz gneče s kosi perila v rokah, odhajajo na stranišče in se vračajo od tam preoblečeni, v novih srajcah, srečni, ozarjeni...

Prenehajte s tem, vzkliknem sam pri sebi. Kaj pa je vsa ta vaša veličina in vsa ta vaša visoka morala, če lahko vsak mozoljavi Finec za par najlonskih nogavic pokavska vsako Rusinjo! Hkrati pa me že prevzame nekakšen demonizem, ki prvi hip spominja na znašanje nad samim seboj in privoščljivost. Kar naj, si pravim, saj če ta veličina ni nič zaresnega, potem je že boljša takale sramota! Naj ta zajezena ljudska radoživost plane na dan, četudi je še tako pritlikava. Naj si te podzemeljske erotične strasti utrejo pot in razdenejo ta namišljeni svet! In lulček se mi je še isti hip zganil, zaživel... Moje spolno doživljanje Rusije in moja spolna razdraženost se je na vsem lepem sprevrgla v pozitivno: otepač se mi je dvignil in mi je že neusmiljeno stal, nič drugače, kot se je dvignil in uporno stal Henryju Millerju v Parizu.

Potem mi je stal in mi sploh ni več uplahnil.

Tudi v Moskvi ne. V Moskvi mi je še uporneje štrlel kvišku. Moskva je pač prestolnica in kot vse prestolnice, v kateri so natepeni najbolj radoživi narodni interesi, je liberalnejša, spogledljivejša, neposrednejša...

Tu me je Marina Sergejevna Kljucka vprašala že kar prvi večer:

»Ali veste, kolikšna dnevnicca vam pripada?«

»Kakšna dnevnicca?« sem se zavzel. »Jaz sem tu kot zasebnik.«

»Že mogoče, vendar ste tudi kot zasebnik registrirani. Torej kolikšna?«

»Pojma nimam. V Leningradu so mi menda dajali petnajst rubljev na dan.«

»Potem vedite, da so vas okradli. Vodič, ki ste mu bili zaupani, je pospravil v svoj žep najmanj rubelj na dan.«

»Boris Mihajlovič?«

»Kdor je pač bil,« je rekla in segla v torbico. »Vaša dnevnicca je dvajset rubljev. Tu boste sedem dni, se pravi sedemkrat dvajset, kar znese sto štirideset.«

In naštela je predme sto štirideset rubljev.

»Ali vam moram kaj podpisati?«

»Ni treba,« je rekla, »vse je urejeno.«

In bilo mi je jasno, da je tudi ona, Marina Sergejevna Kljucka, pospravila v svoj žep nekaj mojih rubljev. Toda kaj sem hotel! Taka je pač usoda emigrantov, kakršno sem si pravzaprav želel... Ta večer se je Marina Sergejevna kar sama povabila še k moji hotelski večerji, naslednji večer pa je pripeljala s seboj še prijateljico.

Toda s tem se je plaz lakomnih nadležnežev šele sprožil. Sledili so: natakariji, otroci, ljudje na cesti... Kamor koli sem jo ubral sam, misleč, da sem končno neopazen in rešen nadlegovanja, je kdo zadihano prisopihal za mano. Izdajala me je obleka.

V hotelu sem moraliziral in krotil svojo spolno razburjenost. Naj se že ta sperma končno razlije in preplavi zaradi mene celo Kremelj, sem si govoril, obenem pa sem se tuširal in tuširal, zlival po sebi ledeno mrzlo vodo, da bi nabrekli ud vsaj malo omehčal. Vendar vse zaman. Bil je vse bolj škrlaten in trd, najmanj tako, kot da se je odločil za samostojno življenje in sploh ni več del mojega telesa. Godilo se mi je kot Henryju, kadar je bil najbolj lačen.

Rešila bi me lahko samo kakšna nenasitna babnica. Najrajši bi seveda nataknil Marino Sergejevno Kljucko, ko je že bila kar privlačna in ko je tako zapeljivo spravljala robček v nedrja, nekam v sredo svoje rožičaste polti, vendar sem vedel, da mi ta cipa ne bi ustregla. Preveč je imela koristi od svojega posla, in če je hotela te drobne koristi uživati še naprej, je morala vzdrževati videz krepostnosti; vse te malenkosti so ji pritekale, dokler je bila zgledna in zaupanja vredna tovarišica. Malo rubeljčkov v svoj žep, malo popapcati, malo popupcati, morda tudi malo poflirtati, a brž ko bi jo zgrabil za pičko, bi dvignila tak moralističen vrišč, da bi zbornala skupaj ves hotel. Seveda je bila prasica, prasica, da ji ni bilo para, ampak nakaval se na tem gnoju ni še noben petelin. Razširila bi noge kvečjemu za velik denar.

Toda prav zaradi tega me je še bolj rajcala. Tako nazadnje res nisem več vzdržal: namesto da bi stopil na najin zmenek v avlo hotela, sem se vrgel vznak na posteljo, da si končno zdrkam razbolelega tiča, psihohigien-sko in preventivno; v podobni stski je namreč veliko bolje, da si sam ožameš jajca, kot da napraviš kakšno neumnost in ti jih ožamejo drugi. Ko pa sem se že vrgel na posteljo, izvlekel otepača iz bavnare, za katero mu je bilo že skoraj štirinajst dni pretesno, izvlekel in zategnil kožico navzdol, da je razgreto glavico obliznilo malo svežega zraka, sem se seveda pobrigal tudi za to, da sem imel kaj od tega. Marina Sergejevna Kljucka je bila tu, na meni, s fantastično vsoto rubljev v torbici, ki si jo je obesila okrog golega vratu in ki jo je zdaj dražljivo tleskala po riti. In tedaj je res vstopila. In

ko je zagledala mene in mojega tiča, se je pri priči premislila in spremenila svojo kurbirsko naravo. Tudi zastonj mi je bila pripravljena ustreči. Naj si jebejo mater vsi njeni delodajalci, naj si jebe mater celo ona sama in njena prihodnost, zdaj ne bo zamudila takole razjarjenega kurca!

Morda bom moral zaradi tega kavsa zapustiti Rusijo; morda celo kak dan prej, kot je nekje že odločeno, vendar mi je celo med kavsom v bistvu vseeno; saj sem tudi v Rusiji le začasno, kot sem začasno povsod na svetu.

Navsezadnje imam na voljo še London. Saj je tudi v tem mestu lepo: otresti se moram le nezaupanja in prostodušno nasesti veselju angleških ljudi do ciganskih barv in potujočih cirkusov, nasesti njihovi aristokratski obvladanosti in progastim diplomatskim hlačam in melonom, poduhovljenemu miru in zbranemu uživanju Turnerjevih slik v galeriji Tate. Brez te lahkovernosti — to vem — London zame nikdar ne bo London, nikdar bivša prestolnica sveta in zdajšnja prestolnica Anglije, svetovna borza in svetovno križišče letalskih poti, temveč vedno le temna, zahrbtna Temza in mračni Tower, ki obvladuje vse mesto in nenehoma spominja na krvoločno prelivanje krvi angleških kraljev in kraljic, na krvoločni plemenski svet divjih pastirjev ovac . . . Blood, blood and blood again! Tega je bilo že dovolj na Balkanu. Naseliti se bom torej moral nekje drugje, nekoliko stran od Towra, v nekoliko svetlejšem in toplejšem mestnem predelu, čeprav v tem mestu kar ni mogoče od Temze, ki je kljub vsemu tudi reka življenja . . . Vsekakor nekam stran, a nikakor predaleč in nikakor proti severu. Izogniti se moram predvsem predela okrog postaja podzemne železnice Seven Sister, če nočem, da me ne bodo zagrizeni protestanti stisnili medse in mi izsalsi dušo, tako kot malo dalje od tod, na stadionu White Hart Lane, v zavetrju nabito polnih tribun v nenehno vetrovnem prostoru, tottenhamovci neusmiljeno sesajo duše svojih nasprotnikov iz Manchestra in Liverpoola. Morda samo nekaj korakov od Temze, na Charing Cross Road, kjer je nekaj mladih trepetlikavih platen in veliko knjigarn, ali pa v predel okrog Kensington Churcha, kjer so starinarnice in dvoriščna stanovanja umetnikov in kjer se svet prijazno nagne v Chelsey in čez Temzo v položno gričevje proti toplemu Rokavskemu prelivu. Tudi tu pa se lahko naselim kar v podzemni železnici in se potem vse dni vozim neznano kam, od predmestja do predmestja, saj kjerkoli pridem iz podzemlja na svetlo, me čaka veliko presenečenje: zdaj sami zamorci z belimi zobmi, zdaj sami Indijci, zdaj sami Angleži . . .

Navsezadnje je tu blizu še Pariz, Henryjev Pariz, največja potegavščina na svetu. Kadar koli sem doslej prišel tja, so me vedno očarale iste stvari. Najprej, še preden navežem stik z ljudmi, ko stopim iz Gare-de Lyon ali ko na poti z letališča padem skozi Porte Italienne naravnost v središče mesta, je to modrina granitnega tlaka in svetlo zelenilo platan, ki bolj kot na resničnost spominjajo na pastelno sliko dobrega slikarja in ki me kar takoj naravnajo na vse, kar je nekoliko zamaknjena in nestvarnega. Potem je to presenetljiva prosojnost neba in milo podnebje te gričevnate pokrajine, v kateri se kljub oddaljenosti od Normandije sem čuti bližina in toplota morja, Atlantskega oceana, in to kot posebne vrste plodnost. Ta

občutek je še toliko bolj zapeljiv, kadar je nebo zastrto s svetlimi oblaki in kadar iz njega rosi droben, presenetljivo topel dežek. Tedaj se sprehajam po dežju in obenem jadram čez Atlantik. Toda z nočjo, ko odložim svoje stvari v steničav penzion in se vnovič sprehodim, me že zgrabijo restavracije in kavarne na pločnikih, zasteklene do tal kot izložbena okna, in za njimi radoživi ljudje, ki se predajajo užitkom najbolj razvite zahodnjaške umetnosti — ne jedači in pijači, temveč zadovoljstvu, da opazujejo in so opazovani. Tudi sam sem že opazovan in sredi najbolj izbirčne ponudbe in povpraševanja, v kateri nikoli ne vem, za katero mizo me bo pripeljala in v čigavo posteljo. Tu je namreč še nedoumljiva družabnost Parižanov, njihova skrbno negovana in visoko razvita potreba po soljudeh, uživanje v besedi in pomenku, opoldanski in večerni rituali v vseh pariških restavracijah in gostilnah. Pridružim se okoliškim ljudem, penzionistom, delavcem iz bližnje mehanične delavnice, prodajalcem iz bližnjih trgovin, in že sem sredi te družabnosti: najprej postojim pri aperitivu za šankom, kjer se sproščeno pogovorim o najpomembnejših športnih in političnih dogodkih, in šele potem, ko garçon naznani, da je obed pripravljen, se družno preselim za pogrnjeno mizo. Šele potem, šele potem je na vrsti jedača in pijača, ki sem jo doslej sprenevedavo odlagal na poznejši čas in ki zdaj terja od mene zbranost in čas, dolgotrajno gledanje v krožnike, skodelice in kozarce, ovohavanje z eno in z drugo nozdrvijo, okušanje na ustnicah, na jeziku in na nebu . . . Tu pa je še vrsta drugih očarljivosti, knjigarne v Quartier Latin, večerni sprehod po Boulevardu San Michel . . . Ne nazadnje tudi vse znamenite institucije iz druge ali tretje republike, ki zaradi zvestobe tradiciji ohranjajo vse svoje preživele rekvizite, denimo gasilci, les pompiers, če imaš to srečo, da je v mestu požar in naletiš nanje, ko prihrumijo izza kakega vogala v rdeče opleskanem avtomobilu iz prejšnjega stoletja in z ročnimi lestvami na ramenih, kot da napadajo srednjeveška trdnjavska vrata.

Res pa je tudi, da se mi v Parizu tudi zagabijo vedno iste stvari. Komaj krenem s kulturniško pobožnostjo po modrikastem granitnem tlaku in pod svetlim zelenilom platan, ki spominjajo bolj na umetnost kot na stvarnost, že naletim na bronasti spomenik na visokem marmornem podstavku. In že obrnem glavo proč, zakaj to je prav gotovo spomenik maršalu ali generalu. In teh spomenikov, ki slavijo zmago francoskega orožja, je potem še toliko, da se mi začne obračati v želodcu — ne samo spomenikov, temveč tudi grobnic, slavolokov, spominskih plošč . . . General pri generalu in maršal pri maršalu. Za nameček pa me med prijaznimi in družabnimi ljudmi na ulici, med prostitutkami in zvodniki, na vsake toliko presenetli še nadut obraz, vzvišena drža in strumna hoja, in to je prav gotovo vzvišenost in strumnost kakega bedastega leutenanta. Skratka: namesto na kulturo in umetnost, ki je najbrž sramežljivo skrita v duše in muzeje, na vsakem koraku naletim na militarizem. Militaristi niso samo vojaki, temveč tudi receptorji po hotelih, kustosi po muzejih, hišnice po bordelih — če že ne militaristi, pa vsaj bojevitni nacionalisti, ki so še toliko bolj zoprni in napadalni, ker že poldrugo stoletje niso zmagali v nobeni vojni in so jih Nemci

natepli vselej, kadar so utegnili. Potem pa so tu še ta prekleta pariška vrata, umetniško negovana in tehnično izpopolnjena do brezhibnosti: vrata, ki sploh niso vrata, temveč zapora pred življenjem, ki branijo vdor ljudske razuzdanosti v posvečeni zasebni svet in ki te na vsakem drugem koraku pozdravljajo z medeninastimi tablicami *L'entrée interdite* ali *Propriété privé*. Trdna, zaklenjena in zapahnjena vrata, ki izražajo drugo plat francoske družabnosti — bolešno potrebo po izoliranosti in ekskluzivizmu, ki ni samo posebnost buržujev, temveč tudi sen vsakega francoskega proletarca. In potem, ko končno navežem osebni stik z ljudmi in plašno spregovorim prve francoske besede — takojšnja in neusmiljena klofuta, takojšen nebrzdani pohlep, ki se pri priči pcedi iz ust slehernega Parižana: *L'argent, 'argent, l'argent!* In tu sem, v sredo tega pohlepa in vseh teh neokusnih stvari, ki mi vsakič dvignejo želodec do grla, sodijo tudi pariške pičke. Niso sicer militaristke, so pa do tolikšne mere zakopane v ta pariški prestiž, da prav gotovo ni tako velikega klinca na svetu, spričo katerega bi se jim oči zasvetile tako poželjivo, kot se jim zasvetijo že ob majhnem denarju. To pa je tista nečloveška žalitev, zaradi katere se mi klinec kar samodejno dviguje pokonci in je nenehoma pripravljen na udarec, spet kot Henryjev.

So pa še druga mesta na svetu. Na primer Genova, v kateri še vse spominja na tisto nekdanjo gospodarsko moč, ko je Krištof Kolumb v pristanišču dvignil sidro in odplul proti Ameriki, in imajo srednjeveške hiše na obali pet, šest nadstropij, seveda brez kanalizacije, tako da se scalnica zлива po stopniščih v veže in skozi portale na cesto. Pa Basel, Marseille, Berlin . . . Saj je navsezadnje čisto vseeno, kam se odpravim in kje se nastanim, samo da bi končno bil, kar sem — tujec.

Povsod na tem svetu bi zaživel svojemu dejanskemu položaju primerno, zavrženo in brez najmanjšega smisla, kot je zaživel Henry Miller v Parizu. Nobeno jutro ne bi vedel, kje in kako si bom prislužil kosilo, vse bolj bi bil redkobeseden, sčuj se z jezikom, ki ga govorim, ne morem sporazumeti z nikomer, in vse bolj bi bil odvisen od te ali one babnice, ki prav tako ne bi vedela, kaj naj pravzaprav počne z mano. In vse tako, dokler nenadoma ne bi začela rasti v meni knjiga, knjiga v materinem jeziku, ki bi ga na vsem lepem vzljubil s prvobitno ljubeznijo, točno tako, kot se je zgodilo Henryju Millerju v Parizu in Milošu Crnjanskemu v Londonu. Tedaj bi hodil po ulicah tujega mesta kot mesečnik, saj bi imel otroka v telesu in bi me stražniki spremljali čez cesto, ženske v avtobusu pa bi vstajale in mi ponujale sedež. Nihče več me ne bi surovo odrival; noseč bi bil in bi nerodno stopical, moj veliki trebuh pa bi se končno prilegal svetu in svet bi se končno prilegal mojemu velikemu trebuhu.

In pesnil bi spet, kot je pesnil Miller o Brooklynu in mi to prikrival vse do zadnje svoje knjige, ki sem jo prebral, do Knjige mojega življenja — spet o Zeleni jami in Ljubljani.

»Kakšno življenje! Nič čudnega, da nikdar nisem postal krojaški mojster (čeprav me je zelo prevzelo, ko sem odkril, da je Krojaški mojster naslov poznane elizabetinske drame)! V tem času sem imel tiste »nesmrtné«

in »morske« razgovore s svojimi pajdaši Georgeom Wrightom, Billom Dewarom, Alom Burgerjem, Conniejem Grimmom, Bobom Haasom, Charliejem Sullivanom, Billom Wardropom, Georgiejem Clifordom, Beckerjem, Stevom Hillom, Frankom Carrollom — s samimi prizadevnimi člani Kserksovega društva. Ah, kako se je že imenovalo tisto grozno spotakljivo delo, ki smo si ga ogledali skupaj v enem izmed znanih majhnih gledališč na Broadwayu? Kako izvrstno smo se, nepridipravi, zabavali! Bila je to seveda francoska igra in vsi so govorili o njej. Kako je bila pogumna! Kako risque! Kako lepo smo se imeli to noč po predstavi pri Bousquetu!

V teh dneh sem vedno, pijan ali trezen, vstajal točno ob petih zjutraj, da bi se popeljal z biciklom do Coney Islanda in nazaj. In drseč v mračnem zimskem jutru po tankem ledu, ko me je močan veter nosil kot sani na jadra, sem se včasih tresel od smeha, ko sem pomislil na sinočnje dogodke — ali, točneje, na dogodke, ki so se zgodili komaj pred nekaj urami. To, ta špartanski režim življenja, kombiniran s pojedinami in praznovanji, samoukim študiranjem, čitanjem iz golega užitka, razgovori in prepiri, glumaštvom in zafrkavanjem, boksarskimi in rokoborskimi boji, tekmami v hokeju na ledu, šestdnevnimi kolesarskimi dirkami v Madison Square Gardenu, ceneni plesišči, igranjem klavirja in učenjem klavirja, nesrečnimi ljubezenskimi zvezami, kroničnim pomanjkanjem denarja, preziranjem poslovnosti, dogajanjem v krojaški delavnici, samotni sprehodi do rezervoarja, do (kitajskega) pokopališča, do jezera z racami, kjer sem, kadar je bil led dovolj močan, preizkušal svoje tekaške drsalke — ta enostranska, večjezična, dvopodedelna aktivnost podnevi in ponoči, zjutraj, opoldne in zvečer, v vsakem letnem času, pijan ali trezen ali pijan in trezen, vedno sredi množice, v večnem kolobarju, vedno nekaj iščoč, boreč se, opazujoč, odkrivajoč, upajoč, en korak naprej in dva koraka nazaj, toda vse dlje in dlje in dlje, absolutno družaben, a čisto osamljen, vselej za slogo, a hkrati skrivnosten in sam, odličen fant, ki nikdar ne premore niti ficka, a si vedno lahko od koga sposodi in da drugemu, kvartopirec, ki nikdar ne kvarta za denar, po srcu pesnik, a v bistvu nekoristen, družaben in zabaven tip, človek, ki mu ni izpod časti prositi, prijatelj vseh, a v resnici nikogaršnji . . . tako, neka vrsta karikature elizabetinskega časa, se je vse to dogajalo v revnih krajih Brooklyna, Manhattna in Bronxa, najbolj umazanega mesta na svetu, mesta, v katerem sem se rodil — škatle, polne pogrebnihih zavodov, muzejev, oper, koncertnih dvoran, arzenalov, cerkva, krčem, stadionov, karnevalov, cirkusov, bojišč, tržnic Gansevoort in Wallabout, smrdljivega kanala Gowanusa, arabskih sladoledarjev, pristanišč za trajekte, suhih dokov, sladkornih rafinerij, pomorskega arzenala, visečih mostov, kotalkališč, cenениh prenočišč v Boweryju, opijskih kadilnic, igralnic, Chinatowna, romunskih kabaretov, rumenega tiska, odprtih trolejbusov, akvarija, Sängerbunda, Turnvereina, kolporterskih domov, Millsovih hotelov, promenad po hotelskih pred dvorjih, zoološkega vrta, mavzolejev, Ziegfeld Follies, Hippodroma, špekulank v Greenwich Villageu, nočnih barov v Haarlemu, družinskih hiš mojih prijateljev, deklet, ki sem jih ljubil, ljudi, ki sem jih spoštoval — v Green-

pointu, Williamsburgu, Columbia Heightsu, Erie Basinu — neskončno otožnih ulic, plinskih svetilk, debelih plinskih rezervoarjev, vzkipelega, slikovitega geta, dokov in pomolov, velikih prekoceanskih parnikov, ladij za prevoz banan, topovnjač, starih, zapuščenih utrd, starih, pustih holandskih ulic, Pomander Walka, Patchin Placea, United States Streeta, ulične borze, Perryjeve okrepčevalnice (ob samem Brooklynskem mostu — kakšni peneči se mlečni frapeji!), odprtega trolejbusa do zaliva Sheepshead, veselega Rockawaysa, vonja po rakah, jastogih, školjkah, pečenih ribah, praženih kapicah, vrčkov piva po pet centov, zastonjskih malic s pijačo, a nekje, kjer koli, vendar povsod, vedno tudi ena izmed »javnih« knjižnic Andrewa Carnegieja, knjig, ki sem si jih strastno želel prebrati, a so bile vedno izposojene ali jih ni bilo v katalogu ali so bile označene s tremi zvezdicami, kot Henesyjev viski in konjak. Ne, to niso bil dnevi starih Aten niti dnevi in noči starega Rima niti krvoločni, razuzdani dnevi elizabetinske Anglije, celo ne »starih dobrih devetdesetih« — pa vendar, bil je to »mali stari Manhattan«, a ime tistega gledališča, ki se ga tako uporno poskušam spomniti, mi je prav tako dobro znano kot Preslin Bar ali Peacock Alley, spomniti pa se ga nikakor ne morem, vsaj za zdaj ne. Vendar, *nekoč* je bilo tam, vsa gledališča so bila tam, vsi tisti veliki stari igralci in igralke, vključujoč šmirante, kakršni so bili Corse Payton, David Warfield, Robert Mantell in tisti, ki ga moj oče ni mogel trpeti, njegov soimenjak, Henry Miller. Še vedno so tu, vsaj v spominu, z njimi pa tudi davno minuli dnevi, komadi, ki so že zdavnaj prežvečeni, knjige, so, vsaj nekatere od njih, ostale neprebrane, kritiki, ki jih še nismo slišali. (»Obrnite ves svet in dajte mi včeraj!«)

In glejte, prav zdajle, ko zapiram trgovino za danes, sem se spomnil, kako se je imenovalo tisto gledališče. Wallack's!

Na koncu sentimentalna nota, a kaj zato?

Najrajši bi zalučal petardo. Zakaj? Da označim, da opozorim, da izjavim in oznamim, da je, naj bom trezen ali pijan, s kotalkami na nogah ali brez njih, golih rok ali v boksarskih rokavicah, življenje vedno na prvem mestu.

Na koncu sentimentalna nota.

Res: kaj zato? Jaz sem po njeni zaslugi odkril samo še sorodnost več s tem zapeljivcem. Tudi jaz sem tako močno navezan na kraj, v katerem sem spletel prve medčloveške vezi, na Zeleno jamo in Zelenojamčane, da se bom najbrž še vračal k njim. Čeprav je videti, da vsi ljudje, ki tako neizmerno ljubijo življenje, da terjajo od njega samo otopljive, hranljive stvari, konkretne kraje in konkretne ljudi, ostanejo na kraju čisto brez vsega.